

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE PSİKANALİZ SÖYLENTİ VE EFSANELERİN ÖTESİ

Tolga Binbay

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, İzmir
tolga.binbay@deu.edu.tr

ÖZET

Psikanaliz düşüncesi ve uygulamasının Sovyetler Birliği'nin erken dönemlerde (1917-1936) seyri ile ilgili birçok söylenti ve efsane bulunmaktadır. Bu söylenti ve efsanelere göre Ekim Devrimi'nin hemen sonrasında "özgür" bir ortamda yayılan psikanaliz, Sovyet iktidarının yerleşmesiyle birlikte baskılar görmüş ve yasaklanmıştır. Konuya ilişkin kaynakların hemen hemen tamamı, Sovyetler Birliği'nin erken dönemindeki psikanaliz tartışmalarını, bu söylentilere dayandırmaktadır. Bu yazı, söz konusu kaynakların ve üretilen efsanelerin önemli tarihsel gelişmeleri ve dönüm noktalarını görmezden geldiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Freud'un hayatı, psikanaliz kuramındaki yaşanan değişimler, psikanaliz hareketi içindeki yönelimler, Ekim Devrimi öncesinde ve sonrasında gerek Sovyetler Birliği'nde gerekse Avrupa'da ortaya çıkan toplumsal, düşünsel ve siyasal tartışmalarla birlikte ele alınacaktır. İncelenen dönemde psikanalizin "bilimsel" olmayı gözetken bir zeminden, daha zor anlaşılan bir zemine doğru yer değiştirdiği, psikanalizin düşünsel merkezinin Orta Avrupa'dan Batı'ya, emperyalizmin merkezlerine kaydığı ve genç Sovyet iktidarı için psikanalitik kuramın ve toplumsal, entelektüel hayatta oturduğu yerin tartışmalı hale geldiği gösterilecektir. Bu kapsamda, söylenti ve efsanelere karşı yedi önemli gelişme saptanmıştır: *Bir*, Ekim Devrimi öncesi ve sonrasında psikanaliz Sovyet Rusya'da kısıtlı, neredeyse isimlerden ibaret bir çevrenin ilgi alanında yer almıştır; *iki*, psikanaliz Ekim Devrimi sonrasındaki entelektüel arayışlar ve tartışmaların uğrak noktalarından sadece birisi olmuştur ve hiçbir zaman temel tartışmalarda yer almamıştır; *üç*, psikanaliz aynı dönemde özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da yaşanan karşı-devrimci sürecin içinde bir hareket olarak "tarafsız" kalmıştır ve "Freudo-Marksist" maceralara karşı mesafeli olmuştur; *dört*, psikanaliz söz konusu dönemde bilinçdışının merkezde olduğu bir kuramsal modelden daha farklı bir modele kaymıştır; *beş*, psikanaliz ve Sovyetler Birliği'nin düşünsel dünyası arasındaki mesafe 1920'ler boyunca açılmıştır; *altı*, açılan mesafe, toplumun yeni kuşak kesimleri tarafından da psikanalizin hem kuramsal hem de uygulamadaki sorunlarıyla eleştirilmesini getirmiştir; *yedi*, psikanaliz Sovyetler Birliği'nde yasaklanmamış, bir "bilim" ya da bir düşünsel bütün olarak eleştirilmiş ve sonrasında da parıltısını kaybetmiştir.

Anahtar kelimeler: Sovyetler Birliği, Ekim Devrimi, psikanaliz, Sigmund Freud, bilim, anti-komünizm

PSYCHOANALYSIS IN THE SOVIET UNION: BEYOND MYTHS AND LEGENDS

ABSTRACT

There are several myths and distortions about psychoanalytic thought and practice in the early years (1917-1936) of Soviet Union. According to these myths, psychoanalysis, which spreaded in a "liberal" environment right after the October Revolution, was repressed and banned with the establishment of Soviet power. Almost all of the relevant sources are based on these myths of the psychoanalytic debates in the early Soviet Union. This article aims to show that these sources and produced legends ignore important historical developments and milestones. In this regard, Freud's life, changes in psychoanalytic theory, orientations within the psychoanalytic movement will be discussed with the social, intellectual and political debates that emerged both in the Soviet Union and in Europe, before and after the October Revolution. In this particular period, psychoanalysis has shifted from a "scientific" background to a more "obscure" one. Moreover, the intellectual center of psychoanalysis shifted from Central Europe to the West, to the emerging centers of imperialism. On top of both shifts, the position of psychoanalytic theory and its influence in social and intellectual life has become controversial for young Soviet power. In this context, seven assumptions against all those myths and legends will be put forward: i) Before and after the October Revolution, psychoanalysis has been of interest in a restricted, almost all-noun intellectual environment in Soviet Russia. ii) Psychoanalysis has only been one of the points of the intellectual quests and debates after the October Revolution and has never been involved in the central debates. iii) Psychoanalysis has remained "neutral" as a movement within the counter-revolutionary process, particularly in Central and Eastern Europe, and has been distant from any "Freudo-Marxist" adventure. iv) Psychoanalysis has shifted from a theoretical model where the unconscious is central to a more speculative model; v) the distance between psychoanalysis and the intellectual world of the Soviet Union was bidirectionally widened throughout the 1920s. vi) The distance has brought criticism by the new generation of society to both theoretical and practical problems of psychoanalysis. vii) Psychoanalysis has never been banned in the Soviet Union, but has lost both the necessary attention and criticism as a "science" or an intellectual center.

Key words: Soviet Union, October Revolution, psychoanalysis, Sigmund Freud, science, anti-communism

Deyim yerindeyse köprünün altından çok sular ağıttıktan sonra şimdi, günümüzde Sovyet sosyalizmi ile psikanaliz arasında “reel” hiç bir bağlantı kalmamışken bu konuya dönmek neden gerekti diye sorulabilir. Basit bir nedeni var bu geri dönüşün: Sovyetler hayaleti halen aramızda dolaşıyor ve Sovyetler Birliği’nin psikanalizle ilişkisi de “olan olmuş, yaşanmış gitmiş” diye bir köşeye bırakılmıyor. Tam tersine efsaneler, söylentiler ve uydurmalarla devam ediyor. Örneğin geçtiğimiz Aralık ayında İstanbul’da düzenlenen bir psikanaliz kongresinde¹ olduğu gibi. Ana konusu “Yıkıcılık ve Ölüm Dürtüsü” olan kongrenin “dış dünya” ile ilgili oturumunda konuşmacılardan bir tanesi çıkıp kendinden emin bir ifadeyle “Sovyetlerde grup terapisi seanslarına gizli servis üyeleri katılıyordu” diyor ve kimse de sormuyor: Kaynak var mı? Yok! Gerek var mı? Ona da gerek yok! Sovyetlerin imgesi bile yetiyor konunun bu çerçevede ele alınmasına: “Baskı, yasak ve korku vardı; insanlar psikanalizle ilgilenemiyordu!” Bırakın ilgilenmeyi, insanların başına hükümet komiserleri dikiliyordu! Söylentiler ve efsaneler böyle çıkıyor!

Hâlbuki onlarca kitap, makale ve efsaneden oluşan bu konuya dair söylenebilecekler tam da psikanalizin çok çektiği bir deritten, kulaktan dolma bilgilerle uğraşmak zorunda kalma derdinden mustarip olmamalı. Özellikle de psikanalistlerin ağzından, düşünce dünyasında. Ama Sovyetler Birliği ve psikanaliz ilişkisi özensiz ve karşı-devrimci bir tarih yazımının parçası. Kimse de sorgulamıyor! İşte bu yazıda özensizliği, uydurma efsaneleri ve bilinçli çarpıtmaları ayrıntılı olarak göstermeye çalışacağım.

Yazının ele alacağı tarihsel kesit yaklaşık olarak 1915 ile 1935 arasını kapsıyor. Sovyet tarihi açısından söyleyecek olursak Ekim Devrimi’nin öngünleri ile kolektivizasyon uygulamalarının hayata geçirildiği tarih arası. Bu tarihsel kesit psikanaliz tarihi açısından da önemli: psikanalizin kurumsallaşmasının az çok tamamlandığı, ama hemen ardından dağılma noktasına geldiği bir dönem ile bizzat Freud’un kuramında ciddi bir farklılığın olduğu, kopuşların ve farklı yönelimlerin ortaya çıktığı bir dönem. Dünya tarihi açısından düşünürsek de günümüz dünyasının az çok şekillendiği, sancılı bir döneme denk düşüyor yazı: emperyalist savaş, yıkım ve hemen ardından gelen ekonomik buhran. Milyonların öldüğü, milyonların göç ettiği ve hepsinin ortasında yeni bir nüfus kuşağının ortaya çıktığı bir dönemden bahsediyoruz. Avrupa’da devrimin yenildiği bir dönemden bahsediyoruz. Kimileri bu önemli tarihsel dönemeci kişiler ve olgular yığını üzerinden okumayı tercih ediyor.

Yazıda temel olarak Sovyetler Birliği’nin erken dönemlerinde psikanaliz uygulaması ve kuramına dair tartışmaları ele almaya çalışacağım. Ele alırken de hem varolan yaklaşımların temelsizliğini göstermeye çalış-

cağım, hem de Sovyetler Birliği tarihi içinde psikanaliz tartışmalarını özgün bir yere koymaya çalışacağım. Bu özgün yaklaşım için diğer kaynaklarda eksik kalan üç noktayı bir arada ele alacağım; psikanalizin o dönemdeki kendi gelişim dinamikleri, psikanalizin davranış bilimleri ve genel entelektüel hayat içindeki genel yeri ve Sovyet tarihi içinde psikanalizin seyri.

Sovyetler Birliği ve psikanaliz konusunu önemseme neden olan bir diğer neden de Robert Brenner’in 1999’da yazdığı iki bölümlük yazıdır (Brenner, 1999).² Brenner söz konusu yazıyı konuyla ilgili bir kitap nedeniyle kaleme almış: “*Freud and the Bolsheviks: Psychoanalysis in Imperial Russia and the Soviet Union*” isimli kitap 1998’de Amerikalı tarihçi Martin Miller tarafından yayınlanır ve bazı bilgileri o dönemde ilk kez gündeme getirir. Kitabın gündeme getirdikleri üzerinden de Brenner psikanalizin Sovyet Rusya’daki erken tarihini “kafa tutan, korkusuz” bir düşünceye benzetir: Stalinist baskıya gizliden gizliye direndiği için!³

Açıkçası Brenner’in iki makalesi konu hakkında bir ön bilgi edinmemi sağlamıştı ama öte yandan da konuyu hem Sovyet tarihine hem de psikanaliz tarihine dair yetersiz bilgilerle geçiştirdiğini düşünmüştüm. Derdi daha çok Stalin’i kötülemek gibiydi. Geriye ise psikanaliz adına yüceltilen “analist kahramanlar” ve Sovyet deneyimi adına değersizleştirilen “Stalin” kalıyordu. Makalelerin ana tezi açıkçası bana biraz karikatürize geldi ve konuyu araştırmaya karar verdim. Özellikle de Sovyetlerde psikiyatrinin kötüye kullanıldığı propagandasının arka planına dair öğrendiklerimden sonra (Binbay, 2018).

Evet, kapitalist dünyadaki Sovyet tarih yazımı, birkaç istisna dışında, yüceltmelerin ve değersizleştirmelerin, kurbanlar ve azizler icat etmenin, şeytanlaştırmaların ve uydurmaların tarihidir. Ve bu tarz, psikanalizin tarihine ilgi duyanlar için de çok tanıdık: Psikanalizin tarihi de yüceltmelerin ve değersizleştirmelerin, kurbanlar ve azizler icat etmenin, şeytanlaştırmaların ve uydurmacaların mezarlığı gibidir. Kimisine göre Jung bir kurbandır, kimisine göre Reich bir şeytan. Hatta Freud bile bazen uydurmacadan ibarettir! Yapacak bir şey yok; bazı konular, bazı tarihler bu tür efsanelerle yaşıyor. Ama bir yandan da yol almak, anlamak isteyenler için de söylenti ve efsanelerin ötesine geçmek gerekiyor. Yazının bir derdi de budur.

1 Psikanalitik Bakışlar 12 | 8-9 Aralık 2018, İstanbul. Bu iddia, Pınar Limnili Özeren’in 8 Aralık tarihinde sempozyumda yaptığı “Psikanaliz Nasıl Hayatta Kaldı?” başlıklı konuşmasında geçmiştir.

2 2015 yılında Türkçe çevirisi yayınlanıncaya kadar yazıdan haberim yoktu. Çeviriler için bkzn. *Libido Dergisi*, sayı 15 ve 16 (çev. Barış Solmaz), 2015.

3 Ne yazık ki bir tek Türkiye’de değil dünya genelinde de sol siyasete tuhafıklar ve kişisel çekişmeler egemen. Frank Brenner yukarıda söz ettiğim yazıdan sonra içinde bulunduğu Troçkist 4. Enternasyonal ekibinden ayrılıp bir başka gruba geçmiş. Orada da “Psychoanalysis and the ‘empty place’ of psychology within Marxism” başlıklı bir yazı kaleme almış. Bu sürece dair bilgilere ise <https://www.wsws.org/en/articles/2008/10/fran-o22.html> ve http://www.permanent-revolution.org/polemics/mwhh_ch01.pdf adreslerindeki “uzun” tartışmalarla bakılabilir.

1. EKİM DEVRİMİ ÖNCESİ PSİKANALİTİK TEORİNİN VE PSİKANALİZ HAREKETİNİN SEYRİ

Psikanalizin yolculuğu her ne kadar 19. yüzyılın son çeyreğine dayansa da, Sigmund Freud'un bilinçdışını keşfetmesi ve bir zihin teorisi (elbette bir zihin teorisi olarak kalmamıştır ama bir yandan da ana çekirdeği her zaman için insan zihninin nasıl çalıştığı olmuştur) olarak tarif etmeye başlaması yüzyılın sonuna rastlar. Freud psikanalize dair ilk yazılarını 1895 gibi kaleme alır. Hemen öncesinde ise insan zihninin işleyişi ve hastalıkları etrafında şekillenen, nörofizyolojiye odaklı bir meslek dünyasında ilerlemektedir. Zihnin işleyişine dair nörofizyolojik ve dile/kültüre dayanan bir açıklama peşindedir (Hughes, 1958, s. 115; Tura, 1996, s. 17).⁴ O dönemde yazdıklarını yayınlamak ister ve yayınevi kitap için halen yankısı olan bir isim önerir: *Bilimsel Bir Psikoloji Projesi* (Phillips, 2016, s. 108). Freud henüz 40 yaşındadır ve bu dönemde yazdıkları, notları bir geçiş dönemi ürünüdür. Tıp ve bilim alanında "büyük ve özgün bir isim" olmayı hayal eden Freud'un "zihnindeki baskın düşünce, fizyolojik değişimleri ve fiziksel olarak ölçülebilir şeyleri, tüm psikolojik tartışmanın temeline" oturtmaktır (Phillips, 2016, s. 114). Ancak kitap o dönemde yayınlanmaz. Muhtemelen Freud da bir geçiş süreci içinde olduğunu hissetmektedir ve kitabın yayınlanması için tekrar uğraşmaz, masasında kalır.

Freud için psikanalizin başlangıcı, bilinçdışını ve zihnin bilinçdışı merkezli işleyişini keşfetmesidir. Bu keşfi yüzyılın sonunda, 1899'un neredeyse son günü yayınlanan "Düşlerin Yorumu" ile duyurmaya, anlatmaya başlayacaktır. Ve 1906'ya kadar psikanalizin köşe taşları (yani bir anlamda bilinçdışının nasıl çalıştığı) ortaya çıkacaktır (Phillips, 2016, ss. 138-140). Düşlerin Yorumu'nun yayınlanmasının ardından beklediği geniş yankı hemen ortaya çıkmaz. Psikanalizin hedeflediği kesimlerde (tıp ve bilim dünyası; nöroloji ve psikiyatri dünyası ve hatta kültür/sanat) yankı bulması on yılı bulacaktır (Phillips, 2016, s. 147). Bu süreçte bir yandan psikanalizi anlayanlar ve anlamayanlarla uğraşmak zorunda kalacaktır, bir yandan da kendi düşünceleriyle: bilimin içinde kalmak ya da psikanalizin farklı bir bilim olduğunu (ve hatta olmadığını) kabul etmek.

İşte bu sürecin içinde etrafına parlak ve yetenekli genç isimler toplanır: 19. yüzyıl sonuna damga vuran heyecan verici gelişmeleri takip eden, yeni ve köklü düşüncelere açık gençler. 1909'a varıncaya kadar bu isimlerle birlikte önce yerel bir dernek (Viyana Psikanaliz Derneği, 1907), sonra da üç düzenli yayın ortaya çıkaracaktır. 1908'de Salzburg'da ilk uluslararası psikanaliz toplantısı yapılacaktır ve Uluslararası Psikanaliz Derneği de 1910'da kurulacaktır (Roudinesco, 2016, ss. 136-139).

Artık psikanaliz tıp içinde ve dışında bilinen, duyulan bir kuram, uygulama olmaya başlamıştır. Aynı yıl Freud, psikanaliz üzerine konferans vermek üzere Amerika'ya davet edilecektir ve bu seyahate, etrafındaki gençlerden özellikle kendisine yakın olan Carl Gustav Jung ve Sándor Ferenczi'yle birlikte çıkacaktır (Roudinesco, 2016, s. 137).

Birinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde psikanaliz artık sadece bir "tedavi yöntemi" değildir: sanattan edebiyata ve az sonra göreceğimiz gibi siyasete, devrimci arayışlara doğru genişlemeye başlamıştır. Özellikle "avangart" diyebileceğimiz sanat, düşünce ve siyaset dünyasında bir "modernite eleştirisi" ya da "burjuva toplumun ikiyüzlülüğünü ortaya çıkaran aykırı bir teori" olarak geniş yankı bulur (Roudinesco, 2016, s. 147; Phillips, 2016, s. 102). Freud kimi zaman bu durumdan hoşnuttur ve çoğu zaman da ortaya çıkan "anomalilerle" uğraşmaya çalışmaktadır ki anomaliler kendi çevresinde dahi ortaya çıkmaktadır: 1911'de genç tilmizlerinden Alfred Adler gruptan ayrılır ve açık, net bir Freud muhalefetine girer (Roudinesco, 2016, s. 133). Freud'un halefi olarak gördüğü Jung ise 1913'te bilinçdışının "derinliklerine" dalmak üzere gruptan ayrılacaktır ve Freud, Jung ile bir daha görüşmeyecektir. Birlikte çalışmaktan en çok keyif aldığı isimlerden Ferenczi ise Macaristan'a dönecektir. Ferenczi, 1919'da kurulan ve 113 gün yaşayan Macar Komün Cumhuriyeti'nde bizzat György Lukács tarafından üniversitede psikanaliz eğitimi vermek üzere görevlendirilecektir (Roudinesco, 2016, s. 209).

Savaş yılları boyunca uluslararası psikanaliz toplantıları yapılamaz. Savaş sonrası uluslararası ilk toplantı (5. Uluslararası Psikanaliz Toplantısı) Ferenczi'nin girişimleriyle 1918'de Budapeşte'de yapılacaktır. Çarpışmalarda ortaya çıkan ağır klinik tablolar psikanalize olan ilgiyi arttırmıştır ve bir yandan da Freud'un hayatındaki kayıplar toplumsal hayata daha yakından bakmasını sağlamıştır. Freud toplantının açılışında yaptığı konuşmada psikanalizin toplumsal sorumluluğuna değinir ve ihtiyacı olan herkese psikoterapinin ulaşmasının önemini vurgular (Kadyrov, 2005; Angelini, 2008).

Tüm bu dönem boyunca Freud bir yandan başlangıçtaki "bilim" arayışından daha başka bir noktaya (daha sosyal ve belki de daha "popüler") gelmiştir, bir yandan da psikanalizin tıp içinde, kültür ve sanatta, toplumda genişleyen yerini görmektedir. Ama savaş, ayrışmalar, yeni bağlantılar psikanalizi ve psikanaliz hareketini bir kırılma noktasına doğru getirmiştir: Sonraki 10 yılda psikanalizin merkezi Orta ve Doğu Avrupa'dan yavaş yavaş Batı Avrupa'ya kayacaktır (Roudinesco, 2016, s. 263).

Psikanalizin Rusya'ya girişi, bu çalkantılı ve heyecan uyandırıcı yıllara denk gelir. Rusya'da başını İvan Pavlov ve Vladimir M. Behterev'in çektiği bir nesnel psikoloji okulu etkindir ve Rusya bu anlamda davranış bilimi-

4 İngiltere'deki Freud Müzesi'nin internet sayfası Freud'un 1876-1895 arasındaki tıp çalışmalarına ve Viyana'da (ve tabii ki Paris'te) içinde bulunduğu mesleki, sosyal ortama dair kısa ama çarpıcı bilgiler içeriyor. Örneğin Freud tarafından çizilmiş omurilik sinir hücreleri resimleri gibi. <https://www.freud.org.uk/learn/discover-sigmund-freud/freud-the-physician/> adresinden ulaşılabilir.

rine, bilinçdışına ve zihin işleyişine dair tartışmalara yabancı değildir (Angelini, 2008). Rus psikiyatrisi ise o dönem hemen hemen her yerde olduğu gibi Alman psikiyatrisinin etkisi altındadır ve psikiyatrik bozuklukların altında daha çok nörofizyolojik süreçlerin yatdığı düşünülmektedir (Miller, 1990). Psikanaliz böylesi bir tanışıklığın ve arkaplanın içinde girer Rusya'ya. 1908'den itibaren "psikoterapi" ile ilgili dergiler, yayınlar ve toplantılar ortaya çıkmaya başlar ve Freud'un psikanaliz teorisi de bu çevrelerde yankı bulur (Miller, 1990; Kadyrov, 2005; Angelini, 2008). 1911'de ilk Rus Psikanaliz Topluluğu kurulur (Angelini, 2008).⁵ 1915'e kadar Freud'un neredeyse tüm yazıları, makaleleri Rusça'ya çevrilir (Angelini, 2008).

Aynı yıllar Rus aydın kesimi için de birçok fikri tartıştığı, farklı ve yeni fikirlere açık olduğu bir dönemdir (Anderson, 1976; Hekimoğlu, 1986). Psikanaliz de bu arayışın içinde yerini alır. Her tür "geri kalmışlığına" rağmen Rusya sıradan bir ülke değildir: Edebiyattan müziğe, davranış bilimlerinden biyolojiye farklı bir gelişmişlik de yaşamaktadır. Ancak yine de o dönemde tüm Rusya nüfusunun sadece %1'inin okuryazar olduğunu hatırlatmak gerekiyor. Bu nedenle Rusya'ya Ekim Devrimi öncesinde giriş yapan psikanalizin küçük bir çevrede ilgi uyandırdığı ve o dönemde özellikle Rus aydınının dünyayı, Rusya'yı anlamak için yeni ve farklı fikirlere açık olduğunun altını çizmek gerekiyor. Ki bu açıklık ve arayış bir tek Rusya içinde geçerli değildir: Söz konusu açıklık, eğitim, sürgün ya da başka nedenler nedeniyle Avrupa'ya, özellikle Viyana ve çevresine giden sosyalist, hatta Bolşevik aydınlar için de geçerlidir (Brenner, 1999; Angelini, 2008).

2. EKİM DEVRİMİ ÖNCESİ RUS SOSYALİSTLERİ PSİKANALİZ İLE NASIL TANIŞTI?

Psikanalizin ikinci on yılı Avrupa'yı altüst eden emperyalist paylaşım savaşının gerilimleriyle geçer. Ancak daha önemlisi bu dönem Freud'un düşünce dünyasında ortaya çıkan bir dönemeci de içerir: Freud yola çıkarken az çok gözettiği ve bilimsel bir tınıyla "ruhsal aygıt" adını verdiği şeyin nörofizyolojik açıklamasından (Phillips, 2014, s. 107) uzaklaşmaktadır. Daha doğrusu nörofizyolojik bir açıklamanın en azından bir süre daha ortaya çıkmayacağına dair gittikçe daha fazla ikna olmaktadır ve psikanalizde yine "bilimsel" temeli gözetmeye çalıştığı ama daha farklı bir bilim oluşturmaya yönelmektedir.

5 Topluluk Moskova'dadır ve Moskova Üniversitesi etrafındaki meraklı psikiyatristlerden oluşur: Üniversite hastanesinin sorumlusu Profesör Vladimir P. Serbsky bu ekibi destekler ve Cuma Tartışmaları adı altında toplantılar düzenlenmesini sağlar. Topluluğun öne çıkan isimleri arasında psikiyatrist Nikolai J. Osipov (ki Freud ile mektuplaşırlar), O.B. Feltsmann, Leonid Drosnés yer alır. Bu isimler genel ilgileri dışında analizden geçmezler ve eğitim almazlar. Psikanalist olan ilk Rus M. Wulff'dur. Öte yandan Freud Kurt Adam olgusunu, Odesa'da çalışan Doktor Leonid Drosnés'in genç bir hastayı (sanatçı Sergei Pankejeff) kendisine danışmasına borçludur (Angelini, 2008; Roudinesco, 2016, ss. 216-221).

1900'lü yıllarda psikanalizin bir "Yahudi bilimi" olarak, mistik, obskürantist ("oryantal") ya da daha doğrusu irrasyonel görülmesine karşı daima çok dikkatli olan Freud (Phillips, 2014, s. 135) 1913'te şöyle yazacaktır: "önümüzdeki psikanalitik olgulara dair tarafsız kanımızda yanlış yönlendirilmemek amacıyla psikanalitik çalışmamız esnasında biyolojik kaygılardan uzak durmayı ve keşif amaçlarıyla kullanmaktan sakınmayı gerekli gördük" (Phillips, 2014, s. 77-78). Daha sonra 1916'da ise psikanaliz "kendini ister anatomik, kimyasal, ister psikolojik türlerden olsun ona yabancı olan tüm hipotezlerden bağımsız tutmalıdır" diye yazacaktır (Phillips, 2014, s. 78). Bir anlamda Freud, 1910'lu yıllarda psikanalizi herkesin bildiği anlamda bir bilim olmaktan ayırtmaya ve psikanalizin kendi dili, kendi "bilimi" üzerine yoğunlaşmaya yönelecektir.⁶ Rus devrimci düşüncesi altındaki orta sınıf aydınların psikanaliz ile yollarının kesişmesi tam da bu yönelimin belirginleştiği döneme denk gelecektir. Ve ilginçtir ama bu kesime, az sayıdaki Rus sosyalistinin Freud ve çevresi ile ilişkisi çok farklı olayları, durumları da ekleneyecektir.

Tatiana Rosenthal (1885-1921) muhtemelen Freud ile tanışan ilk Rus sosyalistiydi. Zürih'e tıp eğitimine giden Rosenthal daha henüz 1906'da Marksizm ile psikanalizi birleştirmeyi düşünmektedir ve muhtemelen iki teoriyi bir araya getirmeyi düşünen ilk Marksist'tir (Pavon-Cuéllar 2016, s. 114). 1911'de fakülteyi bitirir ve nöropsikiyatri uzmanlığı için yine Zürih'te ünlü psikiyatrist Eugene Bleuler ile çalışır. Tabii ki Bleuler'in bir diğer öğrencisi ve aynı zamanda da Freud'un o dönem en önemli tilmizlerinden birisi olan Jung ile tanışır. Bu sayede yolu Viyana'ya, Freud'a ve psikanalize çıkar.

Rosenthal, ilk kadın analistlerden birisi olur ve aynı zamanda sosyalisttir: 1917'de Finlandiya İstasyonu'nda Lenin'i karşılayanlar arasında da yer alır (Pavon-Cuéllar 2016, s. 114). Devrim sonrasında Rusya'da kalır ama psikanalizde klasik Freud çizgisinden uzaklaşarak Adler'in pedagojiye yakın sosyal psikolojisini benimser (Pavon-Cuéllar 2016, s. 114) ve yaklaşımını "psikogenetik" olarak tanımlar (Kadyrov, 2005). 1919'da St. Petersburg'da psikanalitik yönelimli Adlerci bir kliniğin kurulmasında yer alır. Beyin Hastalıkları Enstitüsü

6 Freud teorisinin yani psikanalizin bilim olup olmadığı hem Marksist çevrelerde hem de burjuva düşünce dünyasında çok sık tartışılmıştır. Kendi adıma bu konuda net bir tanımlamaya varabildiğimi söylemem yanlış olur ve okuru da yanlış yönlendirmek istemem. Kapsamlı bir tartışma için ise bkz. Tura, S. M. (1996). Freud'dan Lacan'a Psikanaliz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ancak Freud'un teorik ve pratik yönelimi ile o dönem genel kabul gören "bilim" arasında bir gerilim olduğunu biliyoruz. Freud kendi bakış açısıyla belirsiz, temeli olmayan alanlara kaymamıştır; titiz bir düşünce insanı olarak hep tarihsel ve bilimsel temelleri gözetmiştir. Bu titizliği hemen hemen her yazdığı metinde bulunabilir. Ancak bu titizlik, psikanaliz ve bilim ilişkisi konusundaki tartışmalara yetmemiştir. Bu anlamıyla Freud başka bir bilim yaratmaya yönelirken bu yönelimi dışarıdan bir bakış ile bilimden başka bir şeye yöneldiği şeklinde görülmüştür. 20. Yüzyıl başındaki bu heterojen tartışmalar için bkz. Hughes, H. S. (1958). Consciousness and society: the reorientation of European social thought, 1890-1930. New York: Vintage Books

bünyesinde açılan klinik, dönemin önemli nörologlarından olan Behterev tarafından yönetilmektedir (Angelini 2008). Rosenthal bu klinikte çalışırken ne yazık ki 1921’de hayatına son verir. İntiharını bile halen Rosenthal’in psikanaliz uygulaması ile genç Sovyet iktidarının “yeni insan” anlayışı arasındaki gerilimlere bağlayanlar bulunmaktadır (Pavon-Cuéllar 2016, s. 114).

Rusya psikanaliz tarihinde ve tartışmalarda yeri olan bir diğer kadın da Sabina Spielrein’dir (1885-1942). Spielrein, 1905 yılında Zürih’te Bleuler’in kliniğine yatırılır ve Jung’un önce hastası, sonra da sevgilisi olur (Roudinesco, 2016, ss. 161-162). 1911’de Rosenthal ile birlikte tıp eğitimini tamamlar. Bitirme tezi kendi psikozunu anlattığı bir olgu sunumudur. Mezuniyet sonrası Spielrein da Bleuler’in kliniğinde çalışır ve psikanalist olur. Parlak ve yaratıcı fikirlere sahiptir: daha sonra Freud tarafından değiştirilerek geliştirilecek olan “ölüm dürtüsü” üzerine çalışır (Angelini, 2008; Roudinesco, 2016, s. 162). Aslında etrafında dolandığı bu konu psikanalizin yeni döneminin de habercisidir: Freud nörofizyolojik açıklamaların da içinde olduğu bilinçdışı merkezli psikanaliz kuramından “altben-ben-üstben” merkezli bir modele geçmek üzeredir.

Freud ve Jung arasındaki karışıklığın tam da ortasında kalan Spielrein “bir zamanlar sevgilisi olan adamla, davasına gönül verdiği adam arasındaki ilişkilerin gidişatında temel bir rol” oynar. Freud yıllar boyunca Spielrein’a Jung’a bağlı kaldığı için sitem edecektir (Roudinesco, 2016, s. 163). Her şeye rağmen psikanaliz içinde bir kadın olarak (o dönem için psikanaliz hareketi için bile sıradışı bir durumdur) kendisine “teorik” bir yer açmayı da başarır ve psikanalizin tarihine adını yazdıran ilk kadın olur: “Daha önce, hasta ya da eş olmakla yetinmedikleri takdirde kadınların dışlandığı bir tarihtir bu” (Roudinesco, 2016, s. 163).

Spielrein 1923’te Rusya’ya döner, Sovyetler Birliği’nde küçük bir çekim merkezi haline gelen psikanaliz hareketinin içinde kalır. Kendi hayatındaki ve toplumsal hayattaki fırtınalı yılların ardından doğduğu kent olan Rustov’a yerleşir. Özellikle çocuk analizi ile ilgilenir, makaleler yazmaya devam eder (Angelini, 2008). Varlıklı ailesi her zaman için Sovyet iktidarının karşısında yer alır ve hatta anti-Sovyetik faaliyetler yürütür. Aile bu nedenle sürgünler, cezalandırmalar ve idamlar yaşar. Spielrein ve çocukları ise 1942 yılında Rustov’da Naziler tarafından bir sinagogda öldürülür.

Ekim Devrimi öncesi Rus sosyalistleri ile psikanaliz arasında yaşanan bir kesişme de Lev Troçki üzerinden olur (Pavon-Cuéllar, 2016, s. 115). 1905 Devrimi’nin yenilmesi sonrası Troçki 1906’da Viyana’ya yerleşir ve siyasi mücadelesini Viyana’da sürdürür. Yakın çalışma arkadaşı Adolf Joffe⁷ de kendisiyle birlikte ve cezaevinde

gördüğü işkencelere ikincil bazı nöropsikiyatrik sorunları vardır. Joffe, Adler’in hastası olur. Ayrıca Adler’in eşi, Raissa Epstein bir başka Rus göçmenidir ve bir sosyalist olarak Troçki’nin uzun süreli arkadaşı olur. Troçki ve Joffe bu dönemde Adler ile görüşmektedir ve psikanaliz camiası ile temas halindedirler (Etkind, 2016). Psikanalizle ilgili toplantılara ve tartışmalara da katılırlar. Bu tanışıklık Ekim Devrimi sonrasında Troçki’nin Pavlov’a psikanalitik teori ve uygulamaları yakından incelemesi önermesini sağlayacaktır; Pavlov bu mektuba karşılık vermeyecektir (Pavon-Cuéllar 2016, s. 116).

3. EKİM DEVRİMİ SONRASI SOVYETLER BİRLİĞİ’NDE PSİKANALİZİN NASIL BİR YERİ OLDU?

Ekim Devrimi sonrasında genç Sovyet iktidarını zorluklar beklemektedir: iç savaş, durma noktasında bir ekonomi ve savaş yorgunu geniş bir halk kitlesi. Sovyetler Birliği’nde insanların savaştan ve açlıktan başlarını kaldırıp etrafa bakabildikleri ilk yıl 1921 olur. O yıl içinde, Moskova’da bir psikanaliz topluluğu ortaya çıkar (Miller 1990, Angelini 2004). Sekiz üyesi olan bu topluluğun içinde devrim öncesi psikiyatri camiasından isimlerin yansısı sosyalist isimler de yer almaktadır. Öte yandan Sovyet iktidarı ülkedeki birçok alanda olduğu gibi toplum sağlığında da atılımlara ihtiyaç duymaktadır. Genel toplum sağlığının bir parçası olarak nöropsikiyatrik hizmetler de bunlardan bir tanesidir. Psikanaliz ya da psikanalitik yönelimli (esinli) psikoterapiler ise dönemin ruhuna uygun olarak ilgi çekmektedir. Ancak hem uygulama alanı kısıtlıdır hem de Moskova, Petersburg, Kazan gibi şehirlerle sınırlıdır (Miller 1990, Angelini 2004).

Sovyet psikanaliz tarihinde göze çarpan ilk isim Vera Schmidt (1889-1937) olur. Schmidt tıp mezunu değildir, psikanalizle daha çok pedagojik yani çocuk gelişimi açısından ilgilenmektedir. Kendisi bizzat analizden geçmez ve psikanalist de değildir, ama Moskova’daki psikanaliz topluluğunun bir üyesidir. Bir yandan da dönemin birçok ismi gibi Ekim Devrimi’nin ve sosyalizmin etkisi altındadır. Moskova Psikanaliz Topluluğu’nun yardımıyla Schmidt Moskova’da bir okul açar: *Çocuklar İçin Deneyisel Yuva (Detski Dom)* (Brenner 1999; Angelini 2004; Roudinesco, 2016, s. 388). Bu okulda Marksizm’in ve psikanalizin ilkelerini bir araya getiren yöntemlerle çocuklara⁸ farklı bir eğitim ortamı sağlanıyordu. Gele-

lomat olarak çok kritik görevler üstlenir. Bunlardan bir tanesi Brest-Litovsk Antlaşması heyetinde yer almasıdır. Daha sonra ise Viyana’ya Sovyet Büyükelçisi olarak geri dönecektir. 1927’de Sovyet iktidarından uzaklaşmasının ardından Ekim Devrimi’nin 10. yılında Moskova’da kendi hayatına son verir. Hayatına son vermeden bir hafta önce Devrimin 10. Yıl kutlamaları sırasında ise Sovyet iktidarına karşı bir gösteri düzenlemek isterler ama başarısız olurlar.

- Okuldaki çocukların Komünist Parti yönetici ve görevlilerinin çocukları olduğu bazı yerlerde vurgulanıyor. Örneğin Elisabeth Roudinesco okulun sadece Parti yöneticilerinin çocukları için açıldığını ima ederken (Roudinesco, 2016, s. 388), Angelini ise okulda Schmidt’in kendi çocuğunun yanı sıra bir “tanıklığa” göre Stalin’in oğlunun da yer aldığını belirtiyor (Angelini, 2008). Brenner da aynı iddiaya yer veriyor (Brenner,

7 Joffe, Adler’in tedavisi sayesinde travmatik yaşantıların yol açtığı nöropsikiyatrik belirtilerden kurtulur. Ekim Devrimi’ne katılır ve Devrimci Askeri Komite’nin başkanı olur. Devrim sonrasında önemli bir dip-

neksel eğitim sistemi (müfredat, dersler, sıralar, tenefüs, hiyerarşi, ceza) uygulanmaz. Çocuklar cinsellik de dâhil her açıdan kendilerini özgürce ve eşitlik içinde ifade edebiliyordu (Brenner, 1999; Angelini, 2004; Roudinesco, 2016, s. 388). Okul bu “özgürlükçü ve yenilikçi” özellikleri nedeniyle Sovyetler ve psikanaliz başlıklı hemen hemen her kaynakta açık ya da örtük bir övgü ile anılmaktadır (Brenner 1999; Angelini 2004). Ancak tam da bu özellikleri nedeniyle okul hem psikanaliz topluluğu içinde hem de Sovyet Sağlık Bakanlığı tarafından eleştirilmektedir (Roudinesco, 2016, s. 388).

Bu eleştiriler üzerine Schmidt, psikanaliz hareketinin o dönemde en önemli isimlerinden birisi olan Karl Abraham’ın desteğini almak üzere Berlin’e gider. Hatta Freud’un da desteğini ve onayını aramaktadır. Ancak uygulamaları klasik anlamda psikanalize uygun bulunmaz.⁹ Aradığı desteği sosyalizm mücadelesinin ve psikanalitik uygulamanın içindeki isimlerden alamaz. Freud merkezli psikanaliz hareketinden çoktan kopmuş olan ve Alman sosyalist hareketi içinde kendisine sıradışı bir yer edinen Wilhelm Reich tarafından da 1929’da Schmidt’in yaklaşımı ve açtığı okul “yeterince devrimci olmamakla” eleştirilir (Angelini, 2008; Roudinesco, 2016, s. 388). Böylece okul hem psikanaliz çevresinin hem de Sovyet yönetiminin desteğini kaybeder ve 1924’te kapanır.¹⁰

Ekim Devrimi sonrası siyasi iktidar Bolşeviklerdedir ama Sovyet toplumunun düşünce dünyasında ve aydınlar arasında ideolojik heterojenlik belirgindir (Birdal, 2007). Psikanaliz de, tüm düşünsel tartışmaların içinde ilgi çeken başlıklardan bir tanesi olarak yer almaktadır. Ayrıca Sovyetler bu heterojenlik ve ilgi açısından yalnız değildir: Freud’un tarif ettiği biçimiyle psikanaliz

1920’den itibaren İtalya’dan Rusya’ya geniş bir entelektüel coğrafyada etkili olmaya başlamıştır ve bu etkilenme ya da uğraşma alanına çeşitli Marksistler (ya da daha genel anlamıyla her mesrepten “sosyalistler”) de giriyor. En bilinenlerini ve psikanaliz teorisi ve pratiğine en yakın olanlardan başlarsak Wilhelm Reich ve Alfred Adler’dir. Ama sosyalistler arasındaki psikanaliz ilgisi bir tek uygulayıcıları ile sınırlı değildir. Psikanaliz dönemin önde gelen Marksist teorisyenlerinin de ufkuna girer. Örneğin Troçki ve Gramsci’nin (Pavon-Cuellar, 2016, s. 116 ve s. 122). Troçki, 1920’lerde Sovyetlerde sürmekte olan işçi sınıfı sanatı ve bilimi tartışmalarında Freud’a geçerken değinir ve psikanalizin materyalizmle bağdaştırılabileceğini düşündüğünü belirtir (Troçki, 1924, s. 51, 64 ve 180). Gramsci ise siyaset teorisine de girdileri olacak bir gelişme olarak bakmaktadır (Pavon-Cuellar, 2016, s. 122).

Bu değiniler psikanalitik teorinin siyaset, kültür ve düşünce alanında tartışmaların bir bileşeni olduğuna işaret etmektedir. Psikanaliz bir tek Rusya’da değil, hemen hemen tüm Avrupa’da klinik-bilimsel bir kuramsal uygulamalar bütünü olmaktan uzaklaşırken (evet, bir yanıyla öyle kalır ama) siyasi ve ideolojik bir olguya dönüşür (Miller, 1990, s. 883). Tam da bu dönemde Freud da kendi teorisindeki farklılaşmayı daha belirgin olarak ifade etmektedir. 1920’de kendi kuramsal yaklaşımında bir dönüm noktasını ifade eden *Haz İlkesinin Ötesinde* başlıklı makalesini yayınlar (Freud, 1920). Böylece daha “bilimsel” bir konumlanıştan daha “farklı”¹¹ bir konumlanışa geçer ve psikanaliz hareketi içinde izleri günümüzde de halen süren teorik bir ayrışmayı, tartışmayı da başlatmış olur (Tura, 2001).

Bugünden bakıldığında 1915-1930 arasındaki psikanalizle ilgili tartışmaların geniş bir sosyalist kesim arasında ilgi ve heyecan uyandırdığı söylenebilir. Bu ilgi ve heyecan Sovyet Rusya’da da belli bir yere sahiptir ama dönemin genel tartışmaları içinde kapladığı yer, uyandırdığı ilgi oranındadır, daha fazla değil. Bu dönemde, Avrupa devrimlerinin bastırılması sonrasındaki dönemde Sovyetler tek başına girerken Avrupa Marksizm’i ise yenilgilere yanıtlar bulmak üzere Marksizm dışı alanlara yönelmiştir (Anderson, 1976). Psikanaliz de “*insan, toplum nedir, nasıl işler?*” sorularına dolaylı ya da doğrudan yanıtlar verdiği için gündeme girmiştir. Ama burada önemli bir nokta var: Avrupa Marksizm’i, psikanalize yanıtlar vermek için değil sorularına psikanalizde yanıtlar bulmak için ilgi göstermiştir. Ve bu sorulara yanıt ararken de aslında bir çıkış görememiştir (Anderson, 1976).

Sovyetler Birliği’nde ise sosyalist iktidarın her alanda

1999). Schmidt’in eşi Otto Schmidt’in Moskova Sovyeti yöneticisi olduğu düşünülürse okul hakikaten bu amaçla kurulmuş olabilir. Otto Schmidt aynı zamanda bir matematikçidir ve Bilim Sovyeti’nin de üyesidir. Ayrıca Devlet Yayınevi’nin de başkanıdır ve psikanalizle ilgili çeviri kitapların basılmasını da sağlar. Doğrudan bağ kurulmasını sağlamış olabilir.

9 Brenner okulun psikanaliz camiası içinde geniş yankı bulduğunu belirtiyor. Pavon-Cuellar da fazla önemseme eğiliminde, hatta neredeyse tarihi Schmidt’in okulu üzerinden yazıyor. Roudinesco ise okulun daha çok aldığı eleştirileri öne çıkarıyor. Brenner İngiliz bir Troçkist, Pavon-Cuellar ise Meksikalı bir Troçkist. İkisi de okulun aldığı eleştirilere hiç yer vermiyorlar. Roudinesco ise gençliğinde Fransız Komünist Partisi içinde yer almış bir psikanalist. Aynı zamanda psikanaliz tarihi üzerine de bir uzman. Açıkçası okulun psikanaliz tarihi içindeki yerini düşünecek olursak şu söylenebilir gibi geliyor: Öncelikle heyecanla karşılandı; dönemin özgünlükleri sayesinde ayakta kaldı; hem psikanaliz hareketi içinde hem de Sovyet iktidarı içinde kendisini mümkün kılan dinamikler değişince eleştiriler ön plana geçti ve daha sonra da yürütülemez oldu.

10 Okulun kapanmasıyla ilgili akıl almaz bir efsane uydurma söz konusu. Pavon-Cuellar ısrarla okulun kapanmasını “Stalinist baskı” ya da “Stalinist karşı-devrim” ile açıklamakta (bknz. Pavon-Cuellar, 2016, s. 118). Hâlbuki okul 1924’te kapanır ve sağlıklı kısmen bozulsa da Lenin hayatıdır; Troçki merkez komite üyesidir. Stalin ülkedeki siyasi aktörlerden sadece birisidir. Öte yandan bu imayı, yani okulun kapanmasını Stalin’e ya da Stalin dönemine bağlama uğraşısını Brenner ve hatta Roudinesco’da bile görmek mümkün (Roudinesco, 2016, s. 388). Tarihi kulaktan dolma bilgilerle ve anti-komünistlikle ısrarla tahrif etmeye çalışmanın ilginç örnekleri bunlar.

11 “Fark” psikanalizin içinden ve dışından farklı değerlendirilmektedir; hatta psikanaliz içinde bile birçok teorik ayrışmaya yol açmıştır. Ancak içeriden ve dışarıdan bakış için en önemli fark yeni yönelimin biyolojik/fizyolojik açıklamadan uzaklaşması ve yeni türde bir “bilim” olmaya çalışmasıdır. Bu yeni yönelim psikanalizi daha “spekülatif” yani daha belirsiz bir görünüme itmiş olabilir.

yerleşiklik kazanmak üzere adımlar atmaya başlaması tam da bu ikili dönüşüme denk gelir. Avrupa'nın tamamında olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de psikanalizin ideolojik ve politik konumlanması tartışılmaya başlanır (Miller, 1990, s. 883). İşte bu sorgulama, tartışma Sovyetlerde devrim heyecanının sona ermesi, özgürlükçü havanın dağılması ve otoriter bir toplumsal-siyasal havanın baskın hale gelmesi ile açıklanmaktadır (Miller, 1990; Brenner, 1999; Angelini, 2004). Hâlbuki tüm göstergeler söz konusu olanın çok etkenli ve dinamik bir değişim, sorgulama, tartışma süreci olduğu yönündedir; basitçe *"devrim sonrası özgürlükçü havanın dağılıp Stalinizmin kendini göstermesi"* değildir. Bu tür bir okuma (ki en kolay ve en yaygın okuma biçimidir) dönemin siyasetteki, Sovyetlerdeki, toplumsal yaşantıdaki ve psikanalizin kendi içindeki dönüşümleri en hafif tabiriyle görememektedir (ki aslında çoğu zaman tarihi tahrif etmektedir).

4. EKİM DEVRİMİ SONRASI PSİKANALİZDE ZİHİN BİLİMİNİN, TOPLUMUN VE SİYASETİN YERİ NASILDI?

1920'li yıllara gelindiğinde savaş özellikle Orta Avrupa'da geriye ciddi bir yıkım bırakmıştır ve bu yıkım Freud'un dünyasında, psikanaliz hareketinde kalıcı değişikliklere yol açacaktır. Psikanaliz artık neredeyse iki branşa ayrılmıştır: *"tıbbi tedavi idealine bağlı klinik brans; felsefeye, tarihe, edebiyata ve antropolojiye bağlı kültürel brans."* (Roudinesco, 2016, ss. 209-211). İkincisine siyaset de eklenecektir, hatta o tarihte, çoktan eklenmiştir. Ama psikanalizin etrafındaki genel hava, önceki on yıllara göre daha olumsuzdur: Ferenczi'nin desteklediği ve bizzat içinde yer aldığı Macar Komünü kısa sürede düşer; Freud'un hasta sayısı azalır, dünyasına kayıplar ve hastalıklar girer; psikanalizin etki alanı genişler ama Freud'un kendi etrafı boşalır. Freud bu dönemde kendisine yeni bir tilmiz bulur: İngiliz psikiyatrist Ernest Jones.¹² Jones, hem Freud'u hem de tüm psikanaliz camiasını kurtaran kişi olacaktır.

Ernest Jones açık biçimde dönemin "radikal" arayışlarına karşıdır ve psikanalizin sadece hekimler tarafından uygulanabilen, eşcinsellere kapalı, siyasi bağlamda "tarafsız ve nesnel" kalan, "Batılı" bir uygulama olması için inisiyatif alır (Roudinesco, 2016, s. 210, 387). Freud'un ölümüne kadar en yakın çalışma arkadaşı olacak olan Jones *"tarafsızlık ve apolitiklik adına, solda yer alan Freudculara - özellikle Freud-Marksistlere-" kesinlikle destek olmaz* (Roudinesco, 2016, s. 387 ve s. 397). Jones, Sovyetler Birliği içinde *"Moskova grubuna karşı, Marksizm karşısında çok daha tarafsız ve hekimlere uygun bir siyaset öneren Kazan psikanaliz grubunu"*

desteklemeyi tercih eder (Roudinesco, 2016, s. 388). Freud da 1920'lerin ortalarından itibaren hissedilmeye başlanan ve Avrupa'da devrimci dalganın geri çekildiği, faşizmin dalga dalga yükseldiği 10 yıllık dönem boyunca olan biteni görececek ama "kötünün iyisi" pragmatizmi nedeniyle siyaset ve toplumsal yaşamda olan biteni yanlış okuyacaktır (Roudinesco, 2016, ss. 391-394). 1920 ile 1930 arasında psikanalizin Viyana merkezli "eski [Doğu] krallığı" yavaş yavaş kül olacaktır ve psikanaliz hem teoride hem de pratikte *Amerikan* olmak üzere Jones'un durdurulamaz ağırlığıyla önce İngiltere'ye ve sonra da Atlantik karşısına yayılacaktır.

Psikanalizin 1920'lerde geçirdiği değişim, Sovyetler Birliği'nde sosyalist iktidarın dağınkılıktan çıkması, düşünce dünyasında ideolojik üstünlük kurması ve kendisine orta vadeli bir yol çizmesi ile aynı döneme denk gelir (Birdal, 2007). Bu çakışma, Sovyetler ve psikanaliz konusuna dair tüm kaynaklarda göz ardı edilmektedir. Sovyetlerde bu dönemi, yani 1920'leri "farklı düşüncelere, deneyimlere açık, toleranslı ve özgürlükçü" bir dönem olarak görmek oldukça eksikli bir okuma olacaktır. Söz konusu dönemde yaşanan ve asla abartılmaması gereken "çok seslilik" daha çok bir boşluğa işaret etmektedir: Bolşeviklerden başlayarak tüm toplumda, özellikle de okur-yazar, aydın-entelektüel çevrelerde hiçbir düşünce baskın hale gelememektedir. Sosyalizmden herkesin anladığı başkadır; enternasyonalizmden herkesin anladığı başkadır; Sovyetler Birliği'nden herkesin anladığı ve beklediği başkadır. Herkes ideolojisine göre bir şeyler anlamakta ve beklemektedir (Birdal, 2007).

Sovyetler ve psikanaliz ilişkisindeki bu dönemeci tarihten ve toplumdan yalıtık olarak, "idealize bir durum" olarak değerlendirmek büyük bir hatadır. Psikanaliz 1915'lerden itibaren farklı bir döneme girmiştir ve başka yerlerde olduğu gibi, hatta her yerde, hep olduğu gibi, genç Sovyetlerde de herkes psikanalizi kendine göre anlamaktadır. Nörofizyolojiye yönelen genç isimler, örneğin Lev Vigotski ve Aleksander Luria¹³ psikanalizin "bilimsel" vaatlerine bakmaktadırlar ve heyecan duymaktadırlar (Pavon-Cuéllar, 2016, s. 122; Ratner, 2017, 32-45; Üstün ve Nalçacı, 2017). Yine aynı dönemde psikanalizin Marksizm'e, materyalizme ya da sosyalist ideolojiye ne kadar uygun olduğu yeniden ve yeniden tartışılmaktadır (Miller, 1990; Pavon-Cuéllar, 2016, s. 122; Ratner, 2017, 32-45). Tüm bu tartışmalar

12 Yazının kapsamı dışında olduğu için Ernest Jones'un hayatına yer veremiyorum ama meslek hayatında ilginç olaylar içine geçmiştir: Önce kadın hastalıkları ve doğum uzmanı olmuştur; daha sonra ise nörolog olmuştur ve en sonunda Kanada'da psikiyatrist. Uluslararası Psikanaliz Birliği'nin iki kez başkanlığını yapar, Amerikan Psikanaliz Birliğini kurar. Freud'u Nazilerden kurtaran ve Freud'un biyografisini yazan ilk kişidir.

13 Luria meraklı genç arkadaşlarıyla Kazan'da kurduğu ve insan zihninin işleyişini anlamaya çalışan kulüp adına Freud'a mektup yazar. Freud da karşısındakinin liseyi henüz bitiren bir öğrenci olmasını anlayarak ya da anlamayarak "Sayın Başkan" hitabıyla başlayan bir mektupla heyecanlarına yanıt verir (Pavon-Cuéllar, 2016, s. 111). Ernest Jones'un siyasi angajmanı daha belirgin Moskova grubuna göre heyecan duyduğu Kazan grubu da bu gruptur. Ancak Luria psikanalizde nörofizyolojiye açılan bir kapı bulamaz ve akademik hayatında nörofizyolojiye yönelir. Bellek ve diğer bilişsel işlevler üzerine geliştirdiği kuram ve testler halen günümüzde kullanılmaktadır (Üstün ve Nalçacı, 2017). Tabii ki Sovyetler Birliği ile ilgili birçok kaynakta kendisinin materyalizmle ve hatta nörofizyolojiyle "mecburen" ilgilenmek zorunda kaldığı yazılmaktadır.

sırasında psikanalizin girdiği yeni yönelim (biyolojik/ fizyolojik açıklamaya dayanmaktan çok bu bilimlerin sağladığı araçlardan daha farklı bir soyutlamaya yönelmesi) yeni bir dünya yaratma düşüncesi peşindeki genç Sovyet insanların “bilimsel” olma dertleri ile ayrıksı düşmüştür. Bu ayrıksılık genç Sovyet bilim insanlarını psikanalizden uzaklaştırır ve 1920’lerin sonuna doğru psikanalizle ilgili, özellikle de materyalist olmadığı, “burjuva bilimi/ideolojisi” olduğu yönündeki eleştiriler artar (Miller, 1990; Pavon-Cuéllar, 2016, s. 122; Ratner, 2017, 32-45). Sovyet iktidarının kendi değerlendirmesinden çok önce Vigotski, Luria gibi psikoloji kökenli isimler, Voloşinov, Bakhtin gibi dilbilimciler “Freudcu psikanaliz” anlayışını eleştirirler ve psikanalizden uzaklaşırlar (Voloşinov, 2016).¹⁴ Siyasi iktidarı konsolide etmeye çalışan Bolşevikler ise toplumsal ve siyasi birçok alanı kontrol etmekte zorlandıkları bir kesitte, sosyalizme ve Marksizme mesafeli bir düşünceye mesafeli kalmış olabilir. Bu “amorf” görünümlü düşünce dünyası yerine Rusya içinde bir geleneği olan, materyalist bilim ile daha yakın olan ve görece daha fazla ölçülebilir, sınanabilir bir altyapıya sahip olan davranışçı zihin bilimlerine yakın durmuş olabilirler. En azından Pavlov’da cisimleşen bu yaklaşım karşısında, genel çerçevesi daha belirgin ve materyalizme açık bir ideolojik mücadele verebileceklerdir.¹⁵

5. ZİHİN BİLİMİNDEN BİR “BURJUVA İDEOLOJİSİ” OLARAK PSİKANALİZ: SÖYLENTİ VE EFSANELERİN ÖTESİ

Tarihi herkes kendine, yani sınıfsal ideolojisine göre kurar, anlatır. Ve bunu, yani tarihin herkesin kendi anlatısı olduğunu herhalde psikanalistler kadar iyi bilen az bir toplam vardır. Psikanalizin tarihi de en az psikanalist sayısı kadar çok sayıda, birbirinden farklı biçimde anlatılmaktadır, kurulmaktadır. Hâl böyleyken, kendi alanlarında derinleşmek, anlamak ve anlaşılacak için bu kadar titizlenen psikanalistlerin söz konusu Sovyetler olunca düşünce ufuklarının bu kadar sığ kalması ve bunda ısrar etmeleri oldukça semptomatiktir.

14 Sovyetler Birliği ve psikanaliz mevzubahis olduğunda söylenti ve efsanelerin alıp başını gittiği isimler, dönem tam da burasıdır. Luria’nın aklının hep psikanalizde kaldığından tutun Vigotski’nin kriptopsikanalizci olduğuna varan uydurmalarla doludur. Voloşinov ve Bakhtin cephesi ise ayrı bir söylentiler toplamıdır. Voloşinov’un “Freudculuk: Marksist Bir Eleştiri” kitabının aslında Bakhtin tarafından yazıldığı ama iktidardan çekindiği ya da övgü almayı beklediği için kendi adıyla basmadığı vs. vs. Herhangi bir kaynağa dayanmaksızın bu söylentiler, efsaneler ve uydurma olaylar ne yazık ki halen yaşamaktadır.

15 Bir diğer çarpıtma da bu konuda geçerli. Deniyor ki Sovyetler’de Pavlov ve Pavlov’cu davranışçı psikoloji el sütünde tutuldu; hatta Stalin tarafından resmi ideoloji haline getirildi. Ancak durum hiç de öyle değildir. Bolşevikler diğer burjuva bilim insanlarına olduğu gibi Pavlov’a saygı duymaktadırlar ama aralarındaki ilişki çok gergindir. Pavlov Sovyet iktidarına mesafelidir. Ülkesinin içine düştüğü darlığı Bolşeviklere bağlamakta ve derslerinde öğrencilerine bu görüşünü dile getirmektedir. Açık bir anti-komünist olmasa da Bolşevikleri sevmemiştir. Bknz. Çuyev, F. (2012). Molotov Anlatıyor - Stalin’in Sağkoluyla Yapılan 140 Görüşme (Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Suna Kabasakal). 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, ss. 495-497.

1930’larda artık Ekim Devrimi’nin ardından iç savaş geride kalmış ve Sovyet iktidarı ilk 10 yıllık dönemeci kendini her alanda toparlayarak geride bırakmıştır. Büyük bir toplumsal seferberlik başlatılmış ve toplumun ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitimi neredeyse sıfırdan yeniden yapılandırılmıştır. Yeni üniversiteler, enstitüler, araştırma kurumları ortaya çıkmıştır (Petrovski, 1986). Bu atılım zihin ve davranış bilimlerine de yansımıştır. 1920’lerin başından itibaren çeşitli nöropsikoloji kongreleri, toplantıları düzenlenmeye başlanmıştır (Kadyrov, 2004). Bu kapsamda 1930 yılında Moskova’da *İnsan Davranışı Kongresi* düzenlenir. Bu kongrede psikanaliz, Freud’un yaklaşımı, ve bilinçdışının “spekülatif” yönleri, Zalkind gibi daha önce psikanalize ilgi duyan isimlerce kıyasıya eleştirilir (Miller, 1990). Bu hararetleli tartışmaları ve eleştirileri kimisi “psikanalizin yasaklanması” kimisi ise “psikanalizin devlet düşmanı ilan edilmesi” olarak değerlendirmektedir (Miller, 1990; Brenner, 1999). Ancak psikanaliz Sovyetler Birliği’nde hiçbir zaman yasaklanmaz! Böyle bir karar hiçbir yerde yoktur ki bu noktayı yani resmi bir karar olmadığını bizzat bu tahrifatı yapanlar dile getirmek zorunda kalmaktadır (Miller, 1990).

Ancak psikanaliz Sovyet sosyalizminin bilimde ihtiyaç duyduklarından (materyalist olması, burjuvaziye ve faşizme karşı mesafeli olması, sosyalizme açık olması) gitgide uzaklaşmaktadır. Yani iki taraf da birbirinden uzaklaşmaktadır denebilir. Bu dönemde Freud, açık ve net olarak, karşı-devrim dalgasından sonra Avrupa’daki her tür sosyalist girişime ve tabii ki Sovyetlere karşı mesafeli durmuştur. Freud, Sovyetleri, Avrupa’da olan biteni mücadeleyi hiç bir zaman anlayamamıştır ve geleneksel soğuk bakışını hep korumuştur (Roudinesco, 2016). Böylesi bir “tarafsızlık/mesafelilik” karşısında ise genç Sovyet zihin bilimcileri 1930’lardan itibaren Freud’un işaret ettiği genel çerçevesinden, özellikle de 1915’ten itibaren belirginleşen çerçeveden uzaklaşırlar: Lise çağlarında Freud düşüncesinden heyecan duyan ve bizzat Freud ile mektuplaşan Luria 1932’de “*Burjuva Psikolojisinin Krizi*” başlıklı çalışmasını yayınlırlar.¹⁶

Sovyetler Birliği ile psikanaliz arasındaki mesafeyi açan temel dinamiklerden birisi psikanalitik teorinin ve pratiğin kendi tarihsel yön değişikliği ise bir diğeri de Sovyetler Birliği’nin fırtınalı bir dünyada güvenli adım atma

16 Bazı kaynaklar Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin (SBKP) 1936’da toplanan kongresinde psikanalizin yasaklandığını (ya da “burjuva ideolojisi” olarak mahkûm edildiğini) iddia etmektedir (Pavon-Cuéllar, 2016, s. 122). SBKP üzerine taradığım kaynaklarda bu iddiayı bulamadım. Ayrıca SBKP 17. Kongresi’ni 1934’te ve 18. Kongresi’ni de 1939’da toplar. 1936’da kongre yoktur. 1936’da Sovyetler Birliği Anayasası yenilenir ama bu anayasada psikanalizle ilgili bir bölümde bulunmamaktadır (haliyle). Öte yandan 1949’da içinde SBKP’nin ve Fransız Komünist Partisi’nin de olduğu birçok komünist partinin yayınlarda psikanaliz “burjuva ideolojisi” olarak eleştiren yazılar yer alır. Psikanaliz ayrıca bir tek Sovyetlerde değil Avrupalı Marksist ve sosyalistler tarafından da eleştirilmektedir. 1930’larda bu eleştirilerin en kapsamlılarından bir tanesi için bknz. Caudwell, C., 2015. Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler (çev. Müge Gürsoy Sökmen, Ali Bucak). Metis Yayınları, 4. Basım, İstanbul.

ihtiyacıdır. Bu iki yön birbirine terstir ve Sovyet düşünce dünyası ile psikanalizin arasını gittikçe açmıştır. Psikanaliz, daha doğrusu Freud için Sovyetler “iyi başlayan ama kötü sonuçlanacak” bir maceradır; Sovyetler için ise psikanaliz tüm bilimsel vaatlerini burjuva ideolojisi için geri çekmiş belirsiz bir alandır.

1930’ların sonunda Sovyetler ve psikanaliz ilişkisinde her iki taraf da artık kendine göre “haklı nedenlerle ve endişelerle” birbirinden çoktan uzaklaşmıştır. Freud, tüm yazdıkları içinde Sovyetlere bir kez değinir: 1930’da yayınlanan *Uygurluğun Huzursuzluğu*’nda. Ve orada da eleştirel bir tutum alır (Freud 1998). Sovyetler ise psikolojide ölçülebilir, “bilimsel” anlamda sınanabilir, eğitimi yapılandırılabilir ve yaygınlaştırılabilir bir bilimi tercih eder (Petrovski, 1986, s. 15-35).¹⁷

SONUÇ

Tüm bu verilerden sonra Sovyetler Birliği’nde psikanalizin erken dönemine dair yedi saptama yapılabilir: *Bir*, Ekim Devrimi öncesi ve sonrasında psikanaliz Sovyet Rusya’da kısıtlı, neredeyse isimlerden ibaret bir çevrenin ilgi alanında yer almıştır. *İki*, psikanaliz Ekim Devrimi sonrasındaki entelektüel arayışlar ve tartışmaların uğrak noktalarından sadece birisi olmuştur ve hiçbir zaman temel tartışmalarda yer almamıştır. *Üç*, psikanaliz aynı dönemde özellikle Orta ve Doğu Avrupa’da yaşanan karşı-devrimci sürecin içinde bir hareket olarak “tarafsız” kalmıştır ve “Freudo-Marksist” maceralara karşı mesafeli olmuştur. *Dört*, psikanaliz söz konusu dönemde bilinçdışının merkezde olduğu bir kuramsal modelden daha farklı bir modele kaymıştır. *Beş*, psikanaliz ve Sovyetler Birliği’nin düşünsel dünyası arasındaki mesafe 1920’ler boyunca açılmıştır. *Altı*, açılan mesafe psikanalizin toplumun yeni kuşak kesimleri tarafından da hem kuramsal hem de uygulamadaki sorunlarıyla eleştirilmesini getirmiştir. *Yedi*, psikanaliz Sovyetler Birliği’nde yasaklanmamış, bir “bilim” ya da bir düşünsel bütün olarak hem gerekli ilgiyi yitirmiş hem de eleştirilmiştir.

Ve bu tarihin gerisi dedikodular, uydurmacalar, sevgisizlik ve anti-komünistlikle doludur.

KAYNAKLAR

Anderson, P. (2016). Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler. (B. Aksoy, Çev.) İstanbul: Birikim Yayınları.

Angelini, A. (2008). History of the unconscious in Soviet Russia: from its ori-

17 Sovyetler Birliği’nde hem zihin bilimleri araştırmaları hem de klinik psikoterapi uygulamaları 1920’lerden itibaren canlıdır ve sürekli olarak “bilimsel/materyalist” olanı aramaktadır. Petrovski’nin kitabı bu süreci ayrıntılı biçimde vermekte. 1930’lardan itibaren ise iddia edilen tersine bir tekleşme, kuruma yoktur. Tam tersine günümüz okuyucusuna “tuhaf” gelecek kadar çok çeşitli alanlarda yayılarak sürmüştür. Bknz. Psychotherapy In The Soviet Union (editör ve çeviri Ralph B. Winn) Evergreen Books Ltd., 1961, London.

gins to the fall of the Soviet Union. Int J Psychoanal, 89, 369-88.

Binbay, T. (2018). Sovyetler Birliği’nde Psikiyatri Kötüye mi Kullanıldı? Madde, Diyalektik ve Toplum, 1, 5-9.

Birdal, A. (2007). Bolşevik Ütopya ve Sovyet Gerçekliği Üzerine Notlar. Gelenek, 97, 103-118.

Brenner, R. (1999). Intrepid Thought: Psychoanalysis in the Soviet Union I-II. Erişim tarihi: 20.04.2019 <https://www.wsws.org/en/articles/1999/06/freu-j11.html>

Caudwell, C. (2015). Ölen bir kültür üzerine incelemeler. (M. Gürsoy Sökmen, A. Bucak, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Çuyev, F. (2012). Molotov Anlatıyor - Stalin’in Sağkoluyla Yapılan 140 Görüşme (Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Suna Kabasakal). 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, ss. 495-497.

Etkind, A. (2016). Freud, Trotsky and the revolution’s forgotten suicides. Artenol, 5. Erişim tarihi: 20.06.2019 <http://artenol.org/alexander-etkind.html>

Freud, S. (1999). Uygurluğun Huzursuzluğu (çev. Haluk Barışcan). Metis Yayınları, İstanbul.

Hekimoğlu, C. (1986). Bir Gelenek Nasıl Doğar? ‘Oblomov’a Şükran Borcumuz’. Gelenek, 2. Erişim tarihi: 20.06.2019 <https://gelenek.org/bir-gele- nek-nasil-dogar-oblomova-sukran-borcumuz/>

Hughes, H. S. (1958). Consciousness and society: the reorientation of European social thought, 1890-1930. New York: Vintage Books

Kadyrov, I. M. (2005). Analytical space and work in Russia: Some remarks on past and present. Int J Psychoanal, 86, 467-82.

Miassischev, V. N., Platonov, K. I., Korotkin, I. I., ve ark. (1961). Psychotherapy in the Soviet Union. (R. B. Winn, Ed., Çev.) London: Evergreen Books Ltd.

Miller, M. A. (1990). The Reception of Psychoanalysis and the Problem of the Unconscious in Russia. Social Research, 57, 875-888.

Miller, M. A. (1998). Freud and the Bolsheviks: Psychoanalysis in Imperial Russia and the Soviet Union. New York: Yale University Press.

Pavon-Cuellar, D. (2016). Marxism and Psychoanalysis: in or against psychology? London: Routledge

Petrovski, A. V. (1986). Topluluk ve birey: Sovyet toplumsal ruhbilimi. (C. Fidaner, H. Fidaner, Çev.) İstanbul: Bilim ve Sanat Kitapları.

Phillips, A. (2016). Freud olmak: bir psikanalistin gelişimi. (Ş. Tokel, Çev.) İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları

Ratner, C. (2017). Marxist psychology, Vygotsky’s cultural psychology, and psychoanalysis: the double helix of science and politics. Ratner, C. ve Henrique Silva, D. N. (Ed.). Vygotsky and Marx: Toward a Marxist Psychology. New York: Routledge

Roudinesco, P. (2016). Kendi çağından bizim çağımıza Sigmund Freud. (N. Demiryontan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları

Trotsky, L. (1925). Literature and Revolution. (R. Strunsky, Çev.). New York: International Publishers. Erişim tarihi: 20.06.2019 https://www.marxists.org/archive/trotsky/1924/lit_revo/

Tura, S. M. (1996). Freud’dan Lacan’a Psikanaliz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Tura, S. M. (2001). Önsöz: Haz İlkesinin Ötesi ve Oidipus Kompleksi. Freud, S. Haz İlkesinin Ötesinde - Ben ve İd içinde (ss. 7-17). İstanbul: Metis Yayınları

Üstün, S., Nalçacı, E. (2017). Aleksander Luria: Bilişsel Sinirbilimin Temelleri Atılıyor. E. Nalçacı (Ed.), Tarihselci Yöntem ve Bilim Tarihi (ss. 187-205). İstanbul: Yazılama Yayınları

Voloşinov, V. N. (2016). Freudculuk, eleştirel bir taslak. (C. Soydemir, Çev.) Ankara: Doğu-Batı Yayınları.